

theoretical educational content, scientific approach.

References

1. Maksymiuk S. P. Pedagogika: navchalnyi posibnyk / S. P. Maksymiuk. – K. : Kondor, 2005. – 667 s.
2. Shukevych Yu. Suchasna osvita: iz choho pochynaty? [Elektronnyi resurs] / Yu. Shukevych. – Rezhym dostupu do resursu: <http://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/3/193132/>
3. Vashulenko M. S. Bukvar : pidruch. dlia 1 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. / M. S. Vashulenko, O. V. Vashulenko. – K. : Vydavnychi dim «Osvita», 2012. – 152 s. : il.
4. Zakhariichuk M. D., Naumenko V. O. Bukvar : pidruch. dlia 1 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. / M. D. Zakhariichuk, V. O. Naumenko. – K. : Hramota, 2012. – 176 s.
5. Iaki zminy chekaiut pochatkovu shkolu. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: http://prilrmk.ucoz.ru/publ/jaki_zmini_chekajut_pochatkovu_shkolu/1-1-0-310
6. Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam / Zbirnyk tvoriv: U 5-ty t. – T. 3. – K. : «Rad. shkola», 1977. – 670 s.
7. Vashulenko M. Kompetentnisnyi pidkhid do perevirky movnykh i movlennievykh znan molodshykh shkolariv / M. S. Vashulenko // Pochatkova shkola. – 2009. – №1. – S. 16–20.
8. Vashulenko M. S. Ukrainska mova : pidruch. dlia 2 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. z navchanniam ukrainskoiu movoiu / M. S. Vashulenko, S. H. Dubovyk / za red. M. S. Vashulenko. – K. : Vydavnychi dim «Osvita», 2012. – 160 s. : il.
9. Vashulenko M. S. Ukrainska mova : pidruch. dlia 3 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. z navchanniam ukrainskoiu movoiu / M. S. Vashulenko, O. I. Melnychaiko, N. A. Vasylykivska / za red. M. S. Vashulenko. – K. : Vydavnychi dim «Osvita», 2013. – 192 s. : il.
10. Vashulenko M. S. Ukrainska mova : pidruch. dlia 4 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. z navchanniam ukrainskoiu movoiu / M. S. Vashulenko, S. H. Dubovyk, O. I. Melnychaiko / za red. M. S. Vashulenko. – K. : Vydavnychi dim «Osvita», 2015. – 192 s. : il.
11. Metodyka navchannia ukrainskoii movy v pochatkovii shkoli : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / Za nauk. red. M. S. Vashulenko. – K. : Litera LTD, 2011. – 364s.
12. Kocherhan M. P. Vstup do movoznavstva : pidruchnyk / M. P. Kocherhan. – 2-he vyd. – K. : VTs «Akademiia», 2010. – 368 s. (Serii «Alma-mater»).
13. Prohramy dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv iz navchanniam ukrainskoiu movoiu. 1 – 4 klasy. – K. : «Osvita», 2013. – 385s.
14. Navchalni prohramy dlia pochatkovoii shkoly (1–4 klasy). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: <http://osvita.ua/school/program/8793/>

УДК 37(091)(477.83)»18/19»

Микола Дмитрович Галів,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка,
e-mail: halivm@yahoo.com

МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ ДЖЕРЕЛ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАРАТИВІ СТЕПАНА ГОЛУБЄВА

У статті проаналізовано методику критики джерел, яку використовував Степан Голубєв (1848 – 1920) у своїх історико-педагогічних працях. Встановлено, що він надавав фундаментальне значення належному опрацюванню історико-педагогічних джерел, ставив вимоги до їх повноти та надавав перевагу невідомим раніше матеріалам. З'ясовано,

що вчений комплексно використовував критику джерел – зовнішню (аналіз матеріальної основи і мови документів, встановлення дати, достовірності, репрезентативності джерел) і внутрішню, яка давала змогу задіювати інтерпретацію джерела: психологічну, технічну, типологічну, індивідуалізувальну.

Ключові слова: Степан Голубев, критика джерел, історико-педагогічний наратив.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Методика критики джерел, яка формувалася та вдосконалювалася у процесі історико-педагогічних досліджень від першої половини XIX ст., наразі є малодослідженою проблемою і потребує відповідного аналізу та узагальнень. Актуальність такого завдання посилюється розвитком епістемологічної, теоретико-методологічної рефлексії сучасної історико-педагогічної науки, яка спонукає, зокрема, до вивчення джерелознавчого підґрунтя української педагогічної історіографії, у тому числі й праць відомого дослідника історії освіти Степана Тимофійовича Голубева (1848–1920). Професор Київської духовної академії та Університету Св. Володимира, знаний дослідник історії української церкви та культури, С. Голубев стояв біля витоків вітчизняної історії педагогіки і, що важливо, відзначався особливо критичним ставленням до джерельного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий шлях, академічну та громадсько-політичну діяльність, наукову творчість С. Голубева дослідили В. Ульяновський [1], частково – В. Біднов [2], В. Заїкин [3], О. Лотоцький [4], К. Крайній [5, с. 150–175], Т. Богданова та ін. [6]. Більшість з них із загальноісторіографічних позицій охарактеризувала науковий доробок Степана Тимофійовича як у сфері церковної історії, так й історії освіти. Лише В. Ульяновський умістив низку рефлексій щодо археографічного методу С. Голубева, відзначивши звичку професора публікувати джерела повним текстом у виносках та перевіряти посилання на джерельний матеріал у працях своїх колег. На жаль, на сьогодні немає досліджень, які б розкрили методику критики джерел, яку використовував С. Голубев, зокрема у працях з історії освіти.

Мета статті – проаналізувати історико-педагогічні праці С. Голубева та експлікувати задіювану ним методику опрацювання джерел.

Виклад основного матеріалу. Професор С. Голубев вирізнявся особливо прискіпливим ставленням до джерел. В одній із праць він сформулював завдання вченого, який обрав предметом свого дослідження минуле «західно-руських шкіл» кінця XVI–початку XVII ст. Воно згідно з твердженням професора полягає «у самому широкому ознайомленню з першоджерелами» (курсив С. Голубева. – М. Г.) [7, с. 7]. Це завдання він поділив на три частини: 1) оглянути вже видані акти і матеріали, що стосуються досліджуваної епохи; 2) ознайомитися зі стародрукованими виданнями досліджуваного часу, при цьому ознайомлення повинно бути «найбільш широке» (курсив С. Голубева. – М. Г.), тобто охоплювати не лише підручники, книги педагогічного змісту, але і всю багату тогочасну літературу: полемічні твори, панегірики, проповіді, надгробні промови, церковно-богослужбові книги; 3) опрацювати якомога більше неопублікованих рукописних матеріалів в архівах і бібліотеках [7, с. 7–8; 8, с. 77]. Таке завдання вчений вважав ідеальним: «Ідеали ж, як відомо, недосяжні: до них можна тільки до певної міри наблизитися, і міри цього наближення бувають різні» [7, с. 8]. Попри це наголошував, що сам він прагнув найбільшого наближення до вказаного ідеалу [8, с. 77].

Повнота використання джерельного матеріалу, на думку С. Голубева, повинна забезпечити повноту розкриття досліджуваного питання. Говорячи про джерела до історії вищого навчального закладу у Києві XVII – XVIII ст., вчений констатував: «Нема чого й говорити, якими дорогоцінними є ... свідчення для історика Київської Академії. Можливість віднаходження в архівах і книгозховищах подібних свідчень дає підстави сподіватися, що укладення й достатньо повної історії нашої Almae Matris ... не є вже такою безнадійною справою...» [9, с. 6–7]. Водночас недостатність джерельного матеріалу, на переконання

історика, не дає змоги повно розкрити картину минулого. Констатуючи мізерність даних, які дійшли про Київську братську школу за 1615 – 1631 рр., С. Голубев резюмував: «...представити, на їх основі, скільки-небудь *повну картину* шкільного викладання і порядків в Київському братстві за означений час (1615 – 1631 рр.) немає можливості» (курсив наш. – М. Г.) [10, с. 178].

Особливо важливими С. Голубеву, як і багатьом іншим дослідникам, видавалися рукописні або надруковані джерела, які раніше ніхто не опрацював. У своїх працях він неодноразово підкреслював факт використання ним невідомих раніше рукописних джерел. У статті про побутове життя Києво-Могилянської академії XVIII ст. учений, зокрема, підкреслив, що працював у місцевих архівах Києва, де зробив витяги і зняв копії з-понад 200 документів [11, с. 2]. Ведучи мову про фонд документів «Справи Малоросійські» в Архіві МЗС Російської імперії (м. Москва), С. Голубев в одній із праць відзначив, що справа № 39 «далеко дослідниками ще невикористана» (курсив С. Голубєва. – М. Г.) [12, с. 56 прим.].

Звісно, ученому доводилося мати справу переважно з писемними джерелами, однак він не відкидав будь-який предмет культури, котрий міг донести інформацію про минулі події. Зокрема, для встановлення певних фактів він використав гравюру, яку архідиякон Київської митрополії Іларіон Мигура подарував ректору Києво-Могилянської академії Гедеонові Одорському на честь возведення останнього у звання батуринського архімандрита 1 травня 1704 р. На основі цього С. Голубев встановив, що у 1705 р. Г. Одорський уже не був ректором, як про це писали деякі дослідники [9, с. 7–8].

Часто публікуючи писемні історичні джерела як окремими виданнями, так і в додатках до монографій (часто – у примітках до своїх наукових статей, доповідей), С. Голубев сформував власне бачення археографічних правил. В одній із праць він висловив побажання, щоб при виданні давніх документів вони не тільки друкувалися, але й усебічно вивчалися видавцями. «Нам, – писав Степан Тимофійович про себе у третій особі, – уявлялося вкрай бажаним, щоб при виданні документів, напр., вказувалося, що нового в науку вони привносять, відзначалися однорідні з ними по змісту пам'ятки, які доповнюють чи в'яснюють їх, розв'язувалися різні непорозуміння, які інколи незворотно виникають при друці нових матеріалів, робилися різні виправлення на основі знову обнародуваних даних, визначалася точна чи, принаймні, приблизна дата пам'ятки (якщо вона не виставлена) ... Словом, ми завжди вважали вкрай бажаним, щоб документи, які видаються, з'являлися на світ в науково спорядженому вигляді. З такою постановкою видання пам'яток природно поєднана важка справа їх *вивчення*: легше і зручніше друкувати документи, ніж писати до них примітки; але не завжди, що зручно, те і більш корисно, – і ми впевнені, що в принципі наш погляд на видання документів правильний і плідний» [13, с. 11].

Отже велику увагу професор С. Голубев присвячував критиці джерел. Він неодноразово у своїх працях підкреслював її необхідність, оперуючи поняттями «здорова критика», «правила суворої критики» [13, с. 32, 67]. Власне про самі «правила» критики джерел, насамперед писемних, учений говорив небагато, проте на основі його праць їх можна виокремити. Передовсім відзначимо, що професор не оперував поняттями «зовнішня» чи «внутрішня» критика джерела, – для нього ці процедури були неподільними, комплексними, тісно взаємопов'язаними. Тому наша експлікація механізмів зовнішньої та внутрішньої критики буде дещо умовною.

Здійснюючи зовнішню критику писемних джерел, С. Голубев аналізував такі особливості:

1) *матеріал писемного джерела*. До реалізації цієї складової зовнішньої критики С. Голубев вдавався нечасто, тим більше в історико-педагогічних працях. Лише в статті про ректора Києво-Могилянської академії Г. Одорського віднаходимо таку заувагу. Ведучи мову про панегірик, який написав Г. Одорський на честь московського патріарха Адріана, дослідник відзначив: «Панегірик написаний на лицевій стороні двох склеєних листів великого розміру і хорошої якості паперу» [14, с. 188];

2) *датування джерела*. Яскравим прикладом проведеної С. Голубевим зовнішньої критики писемного джерела і встановлення дати створення його тексту є датування ним «упису до Києво-Богоявленського братства». Приклад цікавий тим, що вченому довелося датувати втрачений оригінал документа, користуючись його копією.

Братський «упис», зауважив дослідник, до нас не дійшов в оригіналі, але 1773 р. із нього було зроблено копію, пізніше з неї ще одну, яка й була опублікована Київською археографічною комісією. Копіїсти зробили неповну копію – вписали не всі прізвища (бо додали «і інших в братство численно вписавшихся»). Але й сам оригінал мав дефект, адже в ньому не було початку братських підписів. Тому С. Голубев зазначив: «Оскільки в самому «уписі» немає дати (чи, можливо, вона не була прочитана копіїстами внаслідок псування оригіналу), то даних для визначення, хоч б приблизного, часу складення розглядуваної пам'ятки слід шукати в ньому самому: по-перше, в його тексті (точніше в передмові), і, по-друге, у дійшовших до нас підписах ... осіб, які вступили до братства» [10, с. 29]. Звісно, цю цілком слушну методичну декларацію можна було зреалізувати лише наполовину – оскільки документ був копією, то датувати його за матеріалом (папером, філігранями, чорнилами, стилем письма тощо) було неможливо.

Тож учений узявся датувати втрачений оригінал документа за текстовими вказівками копії «упису» й звернув увагу на такі обставини: 1) в передмові до «упису» вказується, що Київське братство починається з благословення константинопольського патріарха Тимофія. Останій був патріархом у 1614–1622 рр., тому складення «упису» відбулося не раніше 1614 р. На думку С. Голубева, фраза про благословення патріарха Тимофія не могла бути стереотипною і використовуватися в «уписі» за 1630-ті рр.; 2) крім підписів С. Косова та І. Т. Козловського, які справді прибули до Києва не раніше 1631 р., в «уписі» є ще підпис архімандрита Трахтемирівського монастиря Єзекіїля Куневича (Курцевича), але він з 1621 р. був уже єпископом і не міг підписуватися як архімандрит, тож його підпис поставлено до 1621 р.; 3) в «уписі» є запис Захарії Копистенського, датований 4 січня 1616 р.

Попри ці датування С. Голубев урахував і те, що в копії «упису» є спочатку запис П. Могили від 11 березня 1631 р., а після нього – луцького єпископа А. Пузини, І. Т. Козловського та С. Косова. При цьому записи З. Копистенського та Є. Курцевича займають 15 і 17 місця. Але ж підписи ставилися в строго хронологічній послідовності. З цього приводу С. Голубев висунув декілька гіпотетичних пояснень, з якими водночас і дискутував. По-перше, після передмови до «упису» була залишена велика прогалина для підписів найбільш шановних осіб і саме на ньому пізніше зробив запис П. Могила та інші особи. Для підкріплення своєї думки вчений навів приклад братського «упису» до Віленського братства, де у велику прогалину вписався через кілька років митрополит М. Рогоза, але перед тими записами, які були зроблені раніше. По-друге, в оригіналі, який до нас не дійшов, підписи були в хронологічній послідовності, але в копії копіювальники перелічили лише найбільш важливих для них осіб – тож роблячи вибірку із реєстру, порушували його хронологію. Проте С. Голубев сам же відкинув своє припущення: розташування підписів у копії виключає думку про довільне групування підписів (поряд із прізвищами відомих і заможних осіб були імена невідомих і бідних) [10, с. 31–34].

Дослідник передбачив й інші зауваження від можливих опонентів: П. Могила вписався 11 березня 1631 р., а його послідовники, чії підписи йдуть одразу після підпису архімандрита Києво-Печерської Лаври, прибули до Києва у червні 1631 р. Тому С. Голубев висунув припущення про помилку переписувача, бо насправді П. Могила був відсутнім на той час у Києві: він перебував у Львові (учений навів докази з львівських джерел початку 1631 р.). Тому архімандрит, мабуть, поставив свій підпис в братському «уписі» у березні 1632 р., тим більше, що на той час він називав себе старшим братом, опікуном і фундатором братської школи, а це звання П. Могила отримав після того, як на початку 1632 р. зблизився з братством [10, с. 34–37].

Зрештою С. Голубев зробив висновок, що копія «упису» до Київського братства

складається з двох частин: 1) листа з братського реєстру, заповненого підписами П. Могили і підпорядкованої йому корпорації 11 березня 1632 р.; 2) записів ранішого часу, які в копії «упису» на останньому місці. Відповідаючи на питання, де закінчуються записи 1632 р. і починаються записи більш ранні, вчений стверджує, що перша частина копії «упису» (хронологічно пізніша) закінчується записами ієромонахів Ф. Оранського і А. Горбацького, а друга (хронологічно пізніша) починається записом З. Копистенського від 4 січня 1616 р. При цьому цей запис ще не становить початку братського реєстру, який, на жаль, був утрачений. З. Копистенський – особа доволі відома, але такою вона стала з 1620-х рр., коли почав видавати свої трактати («Книга про віру», «Палінодія» та ін.). На початку ж 1616 р. він був маловідомим інок, а тому навряд чи удостоївся честі внести свій підпис першим до братського «упису». Важко припустити, що до братства не вписалися Єлисей Плетенецький, Іов Борецький, проте їхніх підписів там немає. «Словом, – констатував С. Голубев, – при першому ж погляді на киево-братський реєстр, втрата початкових його листів (або, принаймні, листа) стає справою очевидною і такою, що не вимагає довгих доказів» [10, с. 38–41]. Відтак учений спростував датування упису 1631 р., яке здійснила Київська археографічна комісія, й ствердив, що акт почав формуватися незадовго після дарчої Гальшки Гулевичівни на монастир і школу – наприкінці 1615 або на початку 1616 рр.

Найчастіше С. Голубеву доводилося мати справу з датованими джерелами. Проте вчений закликав недовіряти навіть їм. Зокрема, ведучи мову про навчальні книги у Києво-Могилянській академії, він наголосив: «...датовані підручники повинні бути, принаймні, зовнішнім чином вивчені і описані, тобто приведені в повному вигляді, без пропусків, їх заголовки, вказано однією чи декількома особами написані, зазначено, якщо знаходяться, датовані чи легкоприурочувані до певного часу, вірші і т.п., – словом, повинно бути відзначено все, що може слугувати до вияснення питання, коли і протягом якого часу складався і переписувався підручник» (курсив С. Голубева. – М. Г.) [9, с. 18].

Прикладом такого застереження є датування посібника «Praecepta de arte poetica ... tradita nec non explicate sub Reverendissimo Patre Professore Poeseos Georgio Koniski (anno 1746)», який був у бібліотеці Київської духовної академії. Попри зазначену дату, не підлягає сумніву, стверджував С. Голубев, що посібник лекцій з поезики писався і в 1747 р. та наступних роках, коли Г. Кониський уже не був професором поезики. Бо у ньому наведені вірші на честь самого Г. Кониського як префекта (а цю посаду він обійняв не раніше травня 1747 р.), вірші на честь митрополита Т. Щербацького, а він був посвячений на митрополію в 1748 р. [9, с. 15];

3) *мова джерела*. Значну увагу С. Голубев надавав адекватному прочитанню джерел, особливо коли при цьому треба вдаватися до перекладу. В одній із праць він розкритикував історика Києво-Могилянської академії В. Аскоченського за викривлену, неправильно перекладену з латинської мови цитату, записану на Євангелії, яке подарував колегії її колишній ректор о. Йосиф Кроковський. У перекладі С. Голубева в ній ішлося про відродження Й. Кроковським студентських організацій-конгрегацій (содаліцій), а з викривленої В. Аскоченським цитати цього не видно. Проте саме невдалий переклад був використаний іншим істориком академії – М. Петровим [12, с. 77 прим.]. Цим С. Голубев показував те, як помилкові твердження стають надбанням історіографії;

4) *достовірність джерела*. У цьому аспекті вчений велику увагу присвячував тим документам XVI – XVIII ст., які дослідники зазвичай трактували як малоінформативні та недостовірні – гербівники, панегірики, полемічні твори тощо. «Дійсно у велику би помилку впав дослідник, – зауважував С. Голубев, – якщо б він довірливо користувався гербівниками, панегіриками, відгуками полемічної літератури і судовими скаргами; але ми до цього додамо, – не у меншу б також помилку він упав, якщо б цілковито виключив зазначені пам'ятки з числа придатного для його цілей матеріалу. Пам'ятками цими, як джерелами, дослідник може і повинен користуватися: він зобов'язаний тільки застосувати до них правила суворої критики, зобов'язаний очистити пшеницю від половини. Гербівникам (якими вони були в розглядуваній

час) і панегірикам, – як творам, написаним з метою лестити честолюбству знаті, – багато довіряти не можна; але не може підлягати сумніву, що в них немало міститься цінного матеріалу, не мало таких *достовірних даних*, які інколи тільки в них одних і збереглися» (курсив С. Голубєва. – М. Г.) [13, с. 67 – 68].

Поняття «достовірність» С. Голубєв інколи заміняв поняттям «документальність». Так, ведучи мову про список ректорів, префектів і викладачів Києво-Могилянської академії, який був складений в другій половині XVIII ст. (під час ректорства Самуїла Миславського), вчений зазначив: «Хоча список цей, не кажучи вже про суттєві прогалини, переповнений крупнішими помилками і довірливе користування ним може принести (і принесло) більше шкоди, ніж користі, – тим не менше свідчення, які повідомляються в ньому щодо ректорства Ясинського, носять сліди *документальності, а тому і достовірності*» (курсив наш. – М. Г.) [12, с. 34 – 35 прим.]. Ознаки документальності-достовірності (а вчений навів цитату із списку) для С. Голубєва полягали в точному датуванні обрання В. Ясинського на ігуменство в Братському монастирі (що водночас було і ректорством в колегії): вибраний 13 листопада 1665 р., а 6 січня 1666 р. затверджений єпископом Мефодієм Филимоновичем – містоблюстителем Київської митрополії.

Обґрунтування достовірності джерела, особливо у порівнянні з іншим документом, який свідчить про ту ж подію, С. Голубєв здійснював з урахуванням можливих мотивів автора. Зокрема, вчений зіставив два документи, в яких мовиться про одну й ту ж подію: 1) свідчення колишнього студента Києво-Могилянської академії І. Тимковського про наслідки пожежі в бібліотеці закладу 1780 р. (важливо, що І. Тимковський розпочав навчання в академії у 1785 р.); 2) свідчення ректора академії, який писав про пожежу до властей. Учений відкинув думку про те, що потрібно надати перевагу свідченню ректора, а не спогадам екстудента. Він навпаки виступає за те, щоб передовсім брати до уваги перше джерело. «Я надав би перевагу свідченню першого (тобто спогадам І. Тимковського. – М. Г.), як ясного і визначенішому, перед свідченням другого (тобто ректора академії. – М. Г.) ... Чому? – Та тому, що при двох суперечливих показах я, при наявних даних, поставився б до показання ректора Академії з деякою недовірою, і для цієї недовіри мав би деяку підставу. Підстава ця – загальнолюдська слабкість перебільшувати розміри біди у сподіванні отримати найбільшу допомогу» [8, с. 61]. Для вченого свідчення ректора хибують перебільшенням розмірів біди, а свідчення І. Тимковського, який не був заангажованим у цій справі, більше відповідають дійсності;

5) *репрезентативність джерела*. Ведучи мову про певні типи джерел до історії освіти і культури «південно-західної Русі» (гербовники, полемічні твори, панегірики, підручники, судові акти тощо), С. Голубєв висловлює свою думку про їх репрезентативність для з'ясування певних питань. Зокрема, про панегірики вчений зазначив таке: «Перебільшення і сервілізм їх, особливо за розглядуваний час, відомі. Ніяк не можна, тому, довіряти цьому реєстру різнорідних чеснот і достоїнств, який зазвичай виготовляється послужливою рукою панегіриста для свого патрона. Але незважаючи на це, у певних випадках, й подібні панегірики представляють інколи неоціненний матеріал для історика» [13, с. 68]. На доказ цього він наводить декілька прикладів придатності панегіриків для історика: саме з панегірика стала відомою точна дата народження П. Могили; підпис Софронія Почаського під одним із панегіриків 1632 р., свідчить, що він на той час у Лаврській школі обіймав посаду професора риторики; саме з панегірика стало відомо, що Могилянська колегія у 1631 – 1632 рр. містилася в Києво-Печерській Лаврі [13, с. 69].

Для С. Голубєва репрезентативність джерела була тісно пов'язаною з його історичним значенням. Розшукуючи джерела до історії заснованої П. Могилою школи в Києво-Печерській Лаврі, вчений натрапив на панегірик «Свхаристіон, або вдячність», який студенти лаврської школи піднесли архимандритові з нагоди великодніх свят 1632 р. Панегірик був єдиною відомою на той час літературною пам'яткою Києво-Могилянської колегії за час її знаходження в Лаврі. У ньому в патетичному тоні розповідається, що П. Могилою засновано

на Русі «Гелікон», в якому квітнуть науки: граматики, риторика, діалектика, арифметика, музика, геометрія, астрономія, теологія [15, с. 451]. Відтак С. Голубев підсумував: «Сказаним вичерпується все *історичне значення зазначеного панегірика*, оскільки вірші, що знаходяться в ньому..., не дають можливості зробити ніяких висновків ні про об'єм, ні про характер викладання перерахованих в Євхаристіоні наук. Але, зрозуміло, цікавим є вже і саме перерахування наук, хоч би й зроблене штучно» (курсив наш. – М. Г.) [15, с. 452]. Як бачимо, професор відзначив незначну інформативність (репрезентативність) цього джерела, проте саме вона була тим аспектом, який, на думку С. Голубева, виявляв історичне значення документа.

Міркування С. Голубева щодо репрезентативності та значущості джерела особливо рельєфно відбилися у його рецензії на працю Д. Вишневського, присвячену історії Києво-Могилянської академії першої половини XVIII ст. Учений, ведучи мову про так звані «представлення», які писали ректори академії київським митрополитам про кандидатів, здатних зайняти ту чи іншу кафедру, наголосив, що Д. Вишневський мінімально звузив значення цих актів як джерел для визначення складу академічного персоналу. Для доказу малоприматності зазначеного типу джерел Д. Вишневський вказав на те, що інколи з декількох кандидатів, які представлялися митрополитові, жоден не визначався ним на певний предмет. С. Голубев із цим погодився, але зауважив: «...Що стосується цього джерела (представлень, які робили ректори митрополитам про кандидатів на кафедри), то воно має *суттєву важливість* у тому тільки випадку, якщо при своїх рекомендаціях ректори *вказували*, що певна рекомендована ними особа *перед тим* (тобто в минулому чи минулих роках) *викладала в Академії той чи інший предмет*. Така вказівка дає можливість з точністю робити певні висновки для *попереднього часу* щодо цього питання. Але щодо складу наставницького персоналу в *наступному навчальному році* зазначене джерело має значення тільки умовне, так би мовити, *допоміжне*, тому що ректори на кожен кафедру пропонували, більшою мірою, по декілька кандидатів – по два, по три, – і не завжди митрополитом затверджувався перший з них» (курсив С. Голубева. – М. Г.) [9, с. 14]. Тож С. Голубев чудово розумів усю релятивність репрезентативності джерела – навіть з одного й того ж досліджуваного питання, яке складається з певних частин, воно може мати різну вагу для різних складових питань.

Для здійснення внутрішньої критики певного джерела, на думку С. Голубева, потрібно зіставляти його зміст зі змістом інших джерел, що мають стосунок до досліджуваного питання. Причому коло цих джерел повинно бути максимально широким. Дискутуючи з істориком Ф. Титовим, С. Голубев говорив про потребу критики, яка б була *«озброєна усіма, що мають стосунок до цього питання, даними»* (курсив С. Голубева. – М. Г.) [8, с. 13]. Серед цих даних повинні бути й результати зовнішньої критики джерела, яке опрацьовується, та зовнішньої і внутрішньої критики раніше опрацьованих джерел, пов'язаних з досліджуваним питанням.

Зіставлення кількох джерел та використання інших (у тому числі й позаджерельних) знань давало йому змогу здійснювати різнотипову інтерпретацію джерела: психологічну, технічну, типологічну, індивідуалізувальну.

Прикладом застосування *психологічної інтерпретації* джерела, є висновки С. Голубева про царську грамоту від 26 вересня 1701 р., в якій йшлося про надання Київській колегії прав академії. Деякі дослідники піддавали сумніву цей документ як такий, що надає колегії статус академії, й стверджували: колегії надавалося лише право судитися власним судом, яке мали західні академічні установи. Зокрема, Д. Вишневський зауважив, що в царській грамоті слово «академія» вжито лише в цитаті чолобитної, яку надсилали колегиати цареві щодо виведення їх з-під судової влади київського в'їта і надання права судитися власним судом [12, с. 11]. Проте С. Голубев не погодився з цією думкою. Він, як добрий знавець різного типу документів і способів їх складання, звісно, визнав, що у грамоті 1701 р. наводилися повні тексти різних чолобитних до царя від членів колегії та київського духовенства, в яких вживалося слово «академія», але стверджував: поза цитатами чолобитних в тексті документу

також використовується це поняття. Для підтвердження навів тезу з джерела, якою за ректором визнавалося право власного суду над студентами й доручалося йому «...студентів *тієї Київської Академії*, які з'являться комусь в чомусь винні, гамувати, смиряти...» (курсив С. Голубева. – М. Г.) [9, с. 9–10]. З огляду на це вчений впевнено заявляв, що, називаючи колегію неодноразово академією, «царська грамота, очевидно, тим самим і визнає за нею це найменування» [12, с. 11].

Згідно з О. Лаппо-Данилевським психологічна інтерпретація, зокрема, будується на принципі асоціації. Чужа свідомість виявляє асоціувальну діяльність: автор джерела мав уявлення, які асоціював з певними їх виявленнями. Історик, який досліджує джерело, з'ясовує ці асоціації і формує свої, які мають відповідати асоціаціям творця джерела. Щоби встановити таку відповідність, історик повинен бути впевненим, що реальний об'єкт, з яким він пов'язує свої асоціації, такий самий, як і в автора джерела, яке виявляється таким об'єктом [16, с. 326]. У цьому випадку С. Голубев безальтернативно розумів, що укладачі царської грамоти, чиновники Малоросійського приказу, вживаючи поняття «академія», асоціювали його із тим закладом, який називали «академією» укладачі чолобитних, передовсім самі ж члени Києво-Могилянської колегіальної корпорації. Асоціації укладачів джерела не могли відрізнитися від асоціацій колегіатів, котрі визнавали за своїм навчальним закладом ті ж права, які мали й академії в західних країнах. Тотожною була й асоціація С. Голубева як дослідника зазначеної проблеми, а в її основі лежало знання історичної традиції й академічних прав навчальних закладів того часу.

Технічна інтерпретація джерела охоплює два види: 1) інтерпретація на основі матеріального образу джерела, 2) інтерпретація стильових особливостей джерела. До першого виду інтерпретації С. Голубев удався нечасто. Однак, для прикладу, аналізуючи копію «упису» до Київського богоявленського братства, вчений зауважив, що частина підписів була прописана в одну колонку, а інша частина – у дві. Це у зіставленні з особливостями тексту джерела (одностовпчикова частина підписів була доповнена ще й короткими побажаннями братству від підписанта) дало змогу вченому зробити доволі обґрунтований висновок про хронологічну окремішність одностовпчиккових і двостовпчиккових підписів і припустити наявність кількох окремих листів підписантів в оригіналі «упису» [10, с. 39].

Частіше дослідник вдавався до інтерпретації стильових особливостей тексту джерела. Для прикладу, при аналізі праці К. Харламповича про православне шкільництво в Україні і Білорусі кінця XVI – початку XVII ст. Степан Тимофійович виступив проти думки казанського дослідника, що Йосиф Бобрикович, який на початку XVII ст. був ректором Віленської братської школи, не здобував освіти в західних колегіях чи університетах. Професор вказав на проповідь Й. Бобриковича, виголошену на похороні Б. Огінського, яка «від початку до кінця» всипана витягами з класиків (Плутарха, Цицерона та інших латинських письменників), запозиченими з тогочасних «латинських збірників» прикладами і цілком має схоластичний характер, що «змушує бачити в її авторі людину, яка вкусила, і в багатстві вкусила, від плоду тодішніх латинських колегій» [7, с. 14]. Тож стиль джерела дав змогу С. Голубеву висловити гіпотезу про освіту автора.

Типізувальна інтерпретація джерела полягає у визначенні належності джерела до певного культурного типу, що допомагає зрозуміти зміст джерела [16, с. 360]. Прикладом здійснення такого способу інтерпретації джерела може слугувати його трактування деяких змістових аспектів листа київського митрополита В. Ясинського до ректора Київської колегії П. Колачинського від 24 червня 1695 р.: «Особливо важливим є натяк митрополита Колачинському, який дає підстави вважати, що останній, подібно як і Одорський, був деякий час уніатом і притому досить ревним. «Радив би я превелебності твоїй, писав митрополит, – *ту зброю, яка досі спрямована було проти вітчизни*, справедливо і істинно обернути на захист її, і не приховувати такої високої науки під спудом незначних дніпровських монастирів» і т.п.» (курсив С. Голубева. – М. Г.) [9, с. 8]. Виділені курсивом слова С. Голубев інтерпретує як натяк на попередню належність П. Колачинського до унійної церкви.

Безумовно, ця інтерпретація зроблена на основі знання історичних реалій, типу культури, для якої була притаманна релігійна конверсія.

Індивідуалізувальна інтерпретація джерела також посідала вагоме місце в критиці джерел С. Голубевим. О. Лаппо-Данилевський дав таку характеристику цьому різновиду інтерпретацій роботи: «...У тій мірі, в якій усяке історичне джерело визнається продуктом більш чи менш цільної індивідуальності, він потребує й особливого роду інтерпретації – індивідуалізувальної: без такого методу легко прогледіти чи хибно витлумачити найбільш характерні особливості джерела, з огляду на які він й отримав, однак, своє історичне значення. Насправді, лише завдяки поняттю про особистість автора можна углядіти й реальну єдність його твору, що дає можливість піддати його індивідуальні особливості подальшому тлумаченню; і чим яскравіше індивідуальність автора, тим більше доводиться приймати її до уваги при інтерпретації його твору» [16, с. 383 – 384]. Здійснюючи аналітичну інтерпретацію джерела, дослідник часто йде двома шляхами: відштовхується від біографічних відомостей про автора або зосереджує увагу на його творі, через який пізнає особистість автора [16, с. 385]. Звісно, така інтерпретація приводить до приблизних висновків, але дослідники нею часто послуговуються. Не був винятком і С. Голубев.

Приклад індивідуалізувальної інтерпретації бачимо у праці вченого про відомого культурно-просвітницького діяча першої половини XVII ст. П. Могили. Так, цитуючи заповіт канцлера і коронного гетьмана Речі Посполитої С. Жолкевського, котрий начебто був опікуном П. Могили, вчений навів частину заповіту, яка стосується виховання гетьманового сина. На основі написаної одним із польських істориків біографії С. Жолкевського дав характеристику особистості історичного героя. На його думку, канцлер служив своїй країні «...вірою і правдою, з повною безкорисливістю і самопожертвою. Його невтомність у походах, взірцева розпорядність при управлінні військами, видатна хоробрість у битвах, – добре були відомі польському уряду, який часто доручав Жолкевському головне начальство над армією; а глибока релігійність, справедливість, відраза до всяких околичних шляхів, загалом чесний, відкритий характер, який не терпів улесливості й запобігливості, – помітно висували канцлера із ряду сучасників, які у більшості випадків далеко не володіли такими прекрасними якостями. Взірцевою людиною був Жолкевський і в родинному житті...» [15, с. 48]. Після такої характеристики вчений наводив уривок із заповіту гетьмана, з якого впливали педагогічні погляди досліджуваного персонажа, таким чином демонструючи зв'язок між особистісними рисами людини та змістом джерела.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що С. Голубев надавав фундаментальне значення належному опрацюванню історико-педагогічних джерел, ставлячи вимогу до їх повноти при опрацюванні проблеми та надаючи перевагу невідомим раніше матеріалам. Загалом учений комплексно використовував зовнішню і внутрішню критику джерел. Перша полягала в аналізі матеріальної основи, мови документів, встановленні дати, достовірності, репрезентативності джерел. Друга давала змогу задіювати різнотипову інтерпретацію джерела: психологічну, технічну, типологічну, індивідуалізувальну. Подальшим і перспективним напрямом досліджень вважаємо з'ясування і виокремлення наративних стратегій в історико-педагогічних працях С. Голубева.

Список використаних джерел та літератури

1. Ульяновський В. І. Двічі професор : Степан Голубев в університетському та академічному контекстах / В. І. Ульяновський. – К. : НКПІКЗ, «Фенікс», 2007. – 360 с.
2. Біднов В. Праці проф. С. Голубева з історії України / В. Біднов // Книголюб. – Прага, 1930. – № 1. – С. 1–23.
3. Заїкин В. Степан Голубев, один з найвизначніших дослідників історії Церкви на Україні (В десяту річницю його смерті. 1920 – 8.XI. – 1930) / В. Заїкин // Богословія. Науковий тримісячник. – Львів, 1932. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 249–257.
4. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Б.м. : Вид. УПЦ в США, 1966. – Ч. 1. – 286 с.

5. Крайний К. К. Историки Киево-Печерської лаври XIX – початку XX ст. / К. К. Крайний. – К. : Пульсари, 2000. – 240 с.
6. Богданова Т. А. Голубев С. Т., профессор / Т. А. Богданова, А. К. Клементьев, К. К. Крайний // Православная энциклопедия. – М., 2006. – Т. XI. – С. 714–716.
7. Голубев С. Отзывъ о сочинении К. В. Харламповича: Западно-русския православныя школы XVI – и начала XVII века... – Казань, 1898 / С. Голубев // Чтения въ Императорскомъ обществе Истории и Древностей Российскихъ при Московскомъ Университете. – 1906. – Кн. 4 (219). – С. 5–20.
8. Голубев С. Т. Несколько страницъ изъ новейшей истории Киевской Духовной Академии (Ответъ профессора Голубева профессору Титову и беседы его съ разными лицами по вопросамъ ученымъ, учебнымъ и житейскимъ) / С. Голубев. – К. : Тип. И. И. Горбунова, 1907. – 239 с.
9. Голубев С. Т. Отзыв о сочинении г. Вишневого: Киевская академия в первой половине XVIII века (рукопись) / С. Голубев. – Киев : Тип. И. И. Горбунова, 1900. – 37 с.
10. Голубев С. История Киевской духовной академии. Выпускъ первый. Периодъ до-могилянскій / С. Голубев. – К. : Въ Университетской тип., 1886. – III + 233 + II + 117 + III с.
11. Голубев С. Очерки изъ истории Киевской духовной академии за XVIII столетие / С. Голубев // Киевская старина. – 1889. – Т. XXV. – С. 1–26.
12. Голубев С. Киевская Академия въ конце XVII и начале XVIII стол. / С. Голубев. – К., 1901. – 101 с., 2 рис.
13. Голубев С. По поводу рецензии въ Журнале Министерства Народного Просвещения на книгу: Киевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники... / С. Голубев. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1884. – 73 с.
14. Голубев С. Гедеон Одорскій (бывшій ректоръ Киевской Академии въ начале XVIII стол.) / С. Голубев // Труды Киевской Духовной Академии. – 1900. – Кн. 10. – С. 147–190; Кн. 12. – С. 567–628.
15. Голубев С. Киевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники (Опытъ историческаго изслѣдованія) / С. Голубев. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1883. – Т. 1. – 576 с.
16. Лаппо-Данилевскій А. С. Методология истории / А. С. Лаппо-Данилевскій. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.

Николай Дмитриевич Галив,
кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры новой и новейшей истории Украины
Дрогобычского государственного
педагогического университета имени Ивана Франко,
e-mail: halivm@yahoo.com

МЕТОДИКА ОБРАБОТКИ ИСТОЧНИКОВ В ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАРРАТИВЕ СТЕПАНА ГОЛУБЕВА

В статье проанализирована методика критики источников, которую использовал Степан Голубев (1848–1920) в своих историко-педагогических трудах. Установлено, что он придавал фундаментальное значение надлежащей обработке историко-педагогических источников, ставил требования к их полноте и отдавал предпочтение ранее неизвестным материалам. Выяснено, что ученый комплексно использовал критику источников – внешнюю (анализ материальной основы и языка документов, установления даты, достоверности, репрезентативности источников) и внутреннюю, которая позволяла задействовать интерпретацию источника: психологическую, техническую, типологическую, индивидуализирующую.

Ключевые слова: Степан Голубев, критика источников, историко-педагогический нарратив.

Mykola Haliv,
Ph D (Education),
Assistant Professor of Modern History of Ukraine
Chair of Ivan Franko Drohobych state pedagogical university
e-mail: halivm@yahoo.com

THE METHODS OF CRITICISM OF SOURCES IN STEPAN HOLUBYEV'S HISTORY-PEDAGOGICAL NARRATIVE

Introduction. *The method of critical analysing historical sources, which was formed and perfected in the process of historical-pedagogical investigation since the first half of the 19th century, is yet an insufficiently studied problem and it requires corresponding analysis and generalization. The topicality of the task is strengthened by the development of epistemological and theoretical-methodological reflection of contemporary humanities, which stipulates, among other questions, the examination of source study basis of the history of the Ukrainian pedagogy, including the works of Stepan Tymofiyovych Holubyev (1848 – 1920).*

Purpose. *The article aims to analyze S. Holubyev's works on history of pedagogy and to explicate his methods of source elaboration.*

Methods. *The author used such methods as the content analysis of Stepan Holubyev's scientific works on history of education, analysis and synthesis, typological interpretation, and the logical-semantic method.*

Results. *It is disclosed, that S. Holubyev understood the fundamental significance of critique of historical-pedagogical sources, requiring proper standards of their being full and updated. It is clarified, that the educationalist made use of external and internal critical works on written sources and, moreover, did it in a complex way. His methods of external critique of written sources included the analysis of the following components: 1) the document's material basis; 2) the document's language; 3) dating of sources; 4) veritability of sources; 5) representability of sources. Each of the elements of the external critique is described in the article by means of exemplifying the most typical instances. The internal critique, used by S. Holubyev, consisted in the interpretation of the information extracted from them. In Holubyev's historical-pedagogical sources there are examples of psychological, technical, typological and individualized interpretation, which are represented in the article.*

Originality. *The originality of the research is seen in the fact, that the author explicates the methods of source elaboration used by S. Holubyev in his works on the history of pedagogy. It should be notified, that such a type of investigation is conducted for the first time as by today there are no publications which would disclose the aforementioned problem.*

Conclusion. *S. Holubyev in a complex way implemented the external and internal critique of sources. The former implied the analysis of the document's material basis, language, dating of sources, their veritability and representability. The latter makes possible the multiple - psychological, technical, typological and individualized interpretation of the source. Hence, the clarification and singling out of S. Holubyev's works on the history of pedagogy can be considered a perspective research direction.*

Keywords: *Stepan Holubyev, criticism of sources, history-pedagogical narrative.*

References

1. Ulyanovsky V. I. Dvichi professor : Stepan Holubyev v universytets'komu ta akademichnomu kontekstakh / V. I Ulyanovsky. – K. : NKPIKZ, «Feniks», 2007. – 360 s.
2. Bidnov V. Pratsi prof. S. Holubyeva z istorii Ukrayiny / V. Bidnov // Knyholyub. – Praha, 1930. – № 1. – S. 1 – 23.
3. Zayikyn V. Stepan Holubyev, odyh z naivyznachnishykh doslidnykiv istorii Tserkvy na Ukrayini (V desiatiu richnytsiu yoho smerti. 1920 – 8.XI. – 1930) / V. Zaikyn // Bohosloviia. Naukovyi trymisiachnyk. – Lviv, 1932. – T. 1. – Kn. 3. – S. 249 – 257.

4. Lototsky O. Storinky mynuloho / Oleksander Lototsky. – B.m. : Vyd. UPTs v SShA, 1966. – Ch. 1. – 286 s.
5. Krainiy K. K. Istoryky Kyievo-Pecherskoyi lavry XIX – pochatku XX st. / K. K. Krainiy. – K. : Pulsary, 2000. – 240 s.
6. Bogdanova T.A. Golubyev S. T., professor / T.A. Bogdanova, A.K. Klementyev, K.K. Krayniy // Pravoslavnyaya entsiklopediya. – M., 2006. – T. XI. – S. 714 – 716.
7. Golubev S. Otzyv o sochinenii g. K. Kharlampovicha: Zapadno-russkiya pravoslavnyya shkoly XVI – i nachala XVII veka... – Kazan, 1898 / S. Golubev // Chteniya v Imperatorskom obshchestve Istorii i Drevnostey Rossiyskikh pri Moskovskom Universitete. – 1906. – Kn. 4 (219). – S. 5 – 20.
8. Golubev S.T. Neskolko stranits iz noveyshey istorii Kievskoy Dukhovnoy Akademii (Otvét professora Golubeva professoru Titovu i besedy ego s raznymi litsami po voprosam uchenym, uchebnym i zhyteyskim) / S. Golubev. – K. : Tip. I.I. Gorbunova, 1907. – 239 s.
9. Golubev S. T. Otzyv o sochinenii g. Vishnevskogo: Kievskaya akademiya v pervoy polovine XVIII veka (rukopis) / S. Golubev. – Kiev : Tip. I.I. Gorbunova, 1900. – 37 s.
10. Golubev S. Istoriya Kievskoy dukhovnoy akademii. Vypusk pervyy. Period domogilyanskiy / S. Golubev. – K. : V Universitetskoj tip., 1886. – III + 233 + II + 117 + III s.
11. Golubyev S. Ocherki iz istorii Kievskoy dukhovnoy akademii za XVIII stoletije / S. Golubyev // Kievskaya starina. – 1889. – T. XXV. – S. 1 – 26.
12. Golubyev S. Kiyevskaya Akademiya v kontse XVII i nachale XVIII stol. / S. Golubyev. – K., 1901. – 101 s., 2 ris.
13. Golubyev S. Po povodu retsenzii v Zhurnale Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya na knigu: Kievskiy mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki... / S. Golubyev. – K. : Tip. G.T. Korchak-Novitskago, 1884. – 73 s.12.
14. Golubyev S. Gedeon Odorskiy (byvshiy rektor Kievskoy Akademii v nachale XVIII stol.) / S. Golubyev // Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii. – 1900. – Kn. 10. – S. 147 – 190; Kn. 12. – S. 567 – 628.
15. Golubyev S. Kievskiy mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki (Opyt istoricheskago issledovaniya) / S. Golubyev. – K. : Tip. G. T. Korchak-Novitskago, 1883. – T. 1. – 576 s.
16. Lappo-Danilevskiy A. S. Metodologiya istorii / A.S. Lappo-Danilevskiy. – M. : Izd. dom «Territoriya budushchego», 2006. – 472 s.

УДК 378.011.3 (=161.2)(473.3) «18/19» : [316.344.42:33] **Ганна Ігорівна Шайнер,**
кандидат педагогічних наук, кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»,
e-mail: ann.shayner@gmail.com

УКРАЇНОМОВНІ ВИЩІ ШКОЛИ У ЧЕСЬКІЙ ЕМІГРАЦІЇ ДЛЯ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕЛІТИ

У статті відтворено основні тенденції розвитку вищих україномовних шкіл у Чехословаччині у міжвоєнний період; висвітлено особливості генезису науково-педагогічних та ідеологічних освітніх концепцій в еміграції; подано детальну характеристику навчально-виховного процесу та національно-патріотичного виховання в Українській господарській академії та Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах; проілюстровано науково-педагогічну, кооперативно-просвітницьку й сподвижницьку професійну діяльність українських педагогів й науковців та її вплив на підвищення якості тогочасної освіти; відстежено вплив провідних осередків української освіти за кордоном на формування нової генерації політичної, економічної та інтелектуальної еліти для реалізації ідеї боротьби за незалежність на теренах України.